

PAPER DETAILS

TITLE: Anadolu'da Geç Hellas IIIC Dönemi

AUTHORS: Baris GÜR

PAGES: 55-75

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/416708>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dergisi
Cilt: 1 Sayı: 1 2012

ANADOLU'DA GEÇ HELLAS IIIC DÖNEMİ

Barış GÜR*

ÖZET

GH IIIC döneminde Anadolu'ya baktığımızda Batı Anadolu kıyıları boyunca Panaztepe, Liman Tepe, Bademgediği Tepe, Kadıkalesi, Miletos, Çine-Tepecik gibi yerleşmelerde önceki dönemlere nazaran Miken seramiğinin artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Miken gömü geleneğinin de Batı Anadolu kıyılarına taşındığı görülür. Miken etkinliklerindeki göreceli artış Kıta Yunanistan ve adalardan gelen Miken göçmenler olabileceği gibi Hitit ülkesinin çözülme süreci içerisinde Batı Anadolu'daki siyasi boşluktan yararlanmış Miken tüccarların faaliyetleri ile de açıklanabilmektedir. Asıl sebep her ne olursa olsun Miken halkının kültür unsurlarını Batı Anadolu kıyılarına ve kısmen iç bölgelere taşıyarak yerel Anadolu halkları ile etkileşime geçtiği ve kültür alışverişinde bulunduğu anlaşılır. Kilikya bölgesinde başta Tarsus olmak üzere birçok yerleşmede GH IIIC seramiğinin yanı sıra yıkım izlerine rastlanmaktadır. Troya'da ise VIIa katının yıkılmasının ardından VIIb1 ile Anadolu'da Balkan etkilerinin de gözlemlenmeye başladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Geç Hellas IIIC, Mikenler, Anadolu, Kilikya

LATE HELLADIC IIIC PERIOD IN ANATOLIA

ABSTRACT

When we examine during LH IIIC Anatolia, at settlements along the coast of western Anatolia, such as Panaztepe, Liman Tepe, Bademgediği Tepe, Kadıkalesi, Miletos, Çine-Tepecik, Mycenaean pottery is observed to have increased compared to previous periods.

* Uzman, DEÜ Müzecilik Bölümü

However, the tradition of Mycenaean burial is moved to the shores of the western Anatolia. It can be explain relative increase in activities of Mycenaean, immigrants from the Mainland Greece and the islands. As well as activities of Mycenaean traders who benefited from the political space in Western Anatolia. Because of dissolution process of the Hittite country. It is understood that Mycenaeans moved their cultural elements to shores of Western Anatolia and partially the inner regions so They interact with the occurrence of the local Anatolian peoples and cultural exchange with them. In Cilicia at many settlements, especially in Tarsus, are found traces of destruction, as well as LH IIIC pottery. Also in Troy after the collapse of VIIa layer, in VIIb1 effects of Balkan begin to appear in Anatolia.

Key Words: Late Helladic IIIC, Mycenaeans, Anatolia, Cilicia

Tunç Çağı'nın sonunu hazırlayan süreç kronolojik bakımdan incelendiğinde Miken saraylarının yıkıldığı⁶, Kıta Yunanistan'daki birçok yerleşmenin terk edildiği⁷, Doğu Akdeniz'de birçok kıyı kentinin tahribata uğradığı, Batı Anadolu'da Arzawa'nın ve büyük bir bölgesel güç olan Hitit ülkesi'nin yıkıldığı bilinmektedir.⁸ Miken saraylarının Geç Hellas IIIB sonu ile yıkılması ile ortaya çıkan "Saray sonrası" (Postpalatial) süreç ise GH IIIC dönemi olarak tanımlanmaktadır.

GH IIIC döneminde Anadolu'ya baktığımızda ise Miken saraylarının yıkımının ardından Hitit baskısının da ortadan kalkması⁹ Batı Anadolu kıyılarında ve Kilikya bölgesinde GH IIIC seramiğinin önemli miktarda ele geçtiğini göstermektedir. Söz konusu artış Batı Anadolu'ya gelen yeni yerleşimciler olarak ifade edilebileceği gibi yıllar süren Hitit ambargosunun kırılması ile Miken mallarının ticari anlamda serbestçe dolaştığının bir kanıtı olarakta görülebilir.¹⁰ Özellikle Batı Anadolu kıyılarında seramiğin dışında Miken halklarının

⁶ Teb sarayı GH IIIB sonunda yıkıma uğrarken, Menelaion'daki büyük saray yapısı ve Pylos'taki Nestor Sarayı'nda aynı evrenin sonunda yanarak tahribata uğramıştır. Iolkos'taki saray yapısı ise muhtemelen GH IIIC başlarında yıkıma uğramıştır. Drews, 1993, s. 21-23; Mylonas, 1966, s. 218-223.

⁷ Yasur-Landau, 2010, s. 81-83.

⁸ Tüm Yakın Doğu'yu etkileyen M.Ö. 1200 civarındaki yıkım tablosu için bkz. Barnett, 1975, s. 359-378; Sanders, 1978; Yasur-Landau, 2010; Gür, 2012.

⁹ Ugarit ve Hitit belgeleri yoluyla Hitit Ülkesi'nin Geç Tunç Çağı'nın son döneminde büyük bir kıtlık çektiği bilinmektedir. Kıtlığın yanı sıra Deniz Kavimleri saldırıları ve iç çekişmeler Hititler'in sonunu getirmiş olmalıdır. Bknz. Bryce, 1998, s. 331-346; Lehmann, 2006, s. 289; Ugarit'te yıkım tabakasında ele geçen tabletler kentin aşağı yukarı M.Ö. 1190-1185 (Singer, 1999, s. 729), veya M.Ö. 1195-1185'te (Yon, 1992, s. 119-120) düştüğünü göstermektedir. Bu tarihllemeler doğrultusunda Hitit ülkesinin kısa bir süre daha ayakta kaldığı önerilebilir.

¹⁰ Amurru ülkesi kralı Sausga-muwa ile Hitit ülkesi kralı IV. Tuthaliya arasındaki antlaşma metninde geçen bir ibare üzerinden Hitit ülkesi'nin Doğu Akdeniz'de Ahhiyawa'ya ambargo uyguladığı öne sürülmektedir. Cline, 1991, s. 1-9.

gömü geleneklerini de Anadolu'ya taşıdıkları görülmektedir. Hatta Anadolu mezarlarında yerel ve Miken gömü geleneklerinin bir arada ele geçtiği gözlemlenmektedir.

Anadolu'da GH IIIC dönemi açısından bilgi sahibi olduğumuz en kuzeydeki yerleşme Troya'dır. M.Ö. 1300-1190'a tarihlenen VIIa katı (GH IIIB-IIIC geçiş) bir yıkım ile sona ermektedir.¹¹ (Mountjoy 1999, s. 296-297; Becks 2003, s. 45; Yasur-Landau 2010, s. 117) Bu dönemde yerleşmede Tan ware en popüler seramik olmakla birlikte, "Ginger" olarak tanımlanan Miken seramiğinde formlar Anadolu kökenliken bezemelerin Miken stilinde işlendiği görülmektedir. (Mountjoy, 1998, s. 60; 1999, s. 301.) VIIa katı içerisinde GH IIIB2-IIIC erken evreye tarihlenen derin çanak parçaları ve çift kulplu alabastron ele geçmiştir. (Mountjoy 1999, s. 301) M.Ö. 1190-1130'a tarihlenen (GH IIIC Erken) VIIb1 evresinde ise Gri Minyas ve Tan ware'ın hala önemini koruduğu görülürken ele geçen az miktardaki Miken seramiği ise yerel üretimdir. (Mountjoy, 1999, s. 324; Becks, 2003, s. 49) Bu evrede ortaya çıkan yeni bir grup ise Barbar seramiği olarak tanımlanmaktadır. Kaba, el yapımı üretim ve kısmen perdahlı olan kaplarda parmak baskı bezemeli yatay bantlardır. Kap repertuarını depo ve mutfak kapları oluşturmaktadır. (Blegen, et al. 1958, s. 142; Mountjoy, 1999, s. 324; Becks 2003, s. 49) M.Ö. 1130-1050/30'a tarihlenen (GH IIIC Orta-Geç) Troya VIIb2 ile ise "Knobbed Ware" ya da *buckelkeramik* olarak tanımlanan seramiklerde artış gözlemlenmektedir. Bu dönemde mimarinin de değişikliğe uğradığı ve orthostat kullanıldığı görülmektedir. (Becks, 2003, s. 47)

GH IIIC evresinin Anadolu'da gözlemlenebileceği yerleşimlerin başında Panaztepe mezarlık alanı gelmektedir. Geç Tunç Çağı'na tarihlenen iki evreli mezarlık alanında birinci evrede pithos, testi-çömlek, sanduka, oda ve kompozit olarak nitelendirilen farklı mezar tarzları görülürken, ikinci evrede tholos yapılar görülmektedir. (A. Erkanal, 1992, s. 447-455; 1993, s. 495-502; 1994, s. 461-466; 2008, s. 73 vd; A. Erkanal- Gürler, B, 2003, s. 227-232) GH IIIA1-2/B1 dönemlerine tarilenebileceği önerilen ikinci evrenin hem inhumasyon hem de kremasyon uygulanan tholoslardan oluştuğu görülmektedir. Mezar yapılarında farklılıklar görülmekle birlikte kısa dromoslu tholoslar en yaygın olanlarıdır. (A. Erkanal, 2008, s. 73-74) Birinci evrede içerisine seramik, silah, mücevher, mühür gibi gömü hediyeleri bırakılan pithos gömüler ise GH IIIB-IIIC Erken'e tarihlenmektedir. (A. Erkanal, 2008, s. 77,80) Mezarlık alanındaki diğerlerinden tek farklı örnek ise bir oda mezardır. Kesme taştan inşa edilmiş olan CO Oda mezarı kareye yakın dörtgen plana sahiptir. Mezar eşyası olarak bulunan *skarabe*'ye

¹¹ VIIa katındaki izler neredeyse sitadelin tümünün yangınla tahrip olduğunu göstermektedir. Büyük yangın izleri ve insan kemikleri kalıntıları, saldırı sonucunda, kentin düştüğünü göstermektedir. Robbins, 2001, s. 99.

göre oda mezar M.Ö. 12 yüzyıla yani GH IIIC dönemine tarihlenmektedir.¹² (A. Erkanal, 2004, s. 247; 2008, s. 74) Kıta Yunanistan'da önceki GH IIIA–B evrelerinde tholos ve oda mezarların geniş bir dağılımı sahip olduğu gözükürken GH IIIC ile birlikte tholos gömü anlayışının nadir olarak görüldüğü fakat oda mezarların hala yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. (Desborough, 1964, s. 33-34)

Batı Anadolu'da GH IIIC' ye tarihlenen bu türde dörtgen planlı taş örgü oda mezar yapılarının dağılımına bakıldığında, Baklatepe (Özkan–H.Erkanal, 1999, s. 14-16) ve Miletos Değirmen-tepe'de bulunan dromoslu ve kareye yakın planlı oda mezarın GH IIIB ile GH IIIC dönemine ait gömü hediyeleri barındırması tarihlemeyi kolaylaştırmaktadır. (A. Erkanal, 2004, dn.2 s. 247; Niemeier, 1998, s. 33-34) Bununla birlikte Değirmen-tepe'de toplamda 11 adet oda mezarın GH IIIB – IIIC Erken evreye tarihlendiği bilinmektedir. (Mountjoy, 2006, s. 114) Kolophon'da ise 1922 yılında yapılan kazılarda dairesel mezar odalı ve kısa dromoslu bir tholos mezarın ortaya çıkartıldığı ve çiziminin yapıldığı bilinmektedir. (Bridges, 1974, s. 264-266) Huxley söz konusu mezarın GH IIIB ya da IIIC'ye M.Ö. 13. yüzyılın sonunda Kolophon'a yerleşen Akha'lara ait olabileceğini belirtmektedir. (Huxley, 1960, s. 39) Sanders ise Kolophon buluntuları arasında yer alan bronz bıçağı "Class H swords : Siana Group Bronzes" içerisinde sınıflandırıp (Sanders, 1963, s. 140) ve Rodos – Ialysos'taki GH IIIB-C evresine koyulan mezar buluntuları içerisindeki bıçakla karşılaştırarak Huxley'in tarihlendirmesiyle eşitlik kurmaktadır. (Özgünel, 1983, s. 721) Kolophon'daki oda mezarın yakın paraleli olan Baklatepe'deki uzun dromoslu dikdörtgen oda mezar da içerisindeki çok sayıda Miken seramik buluntularıyla aynı döneme tarihlenmektedir. (Özkan–H.Erkanal, 1999, s. 14-16) Yine benzer mezar yapıları, Müskebi (Özgünel, 1987, s. 536-543; 1983, s. 732-734) ve Milas Pilavtepe'de (Benter, 2010a, s. 343-354) de gün ışığına çıkartılmıştır.

Hermos vadisini yükseklerden kontrol eden bir noktada yer alan Larisa'da GH IIIC döneminde iskana uğramış yerleşimler arasındadır. 1902 ve 1932 yıllarında İsveç ve Alman ekipleri tarafından gerçekleştirilen kazılarda bir sur ortaya çıkartılmıştır. (Doğer, 1998, s. 10) Söz konusu sur, çağdaşları olan Troya ve Miken kale duvarlarından daha geniş bir alanı çevirmektedir. (Doğer, 1998, s. 10) Bu bilgi dahi Larisa'nın Tunç Çağı'nın sonlarındaki önemini belirtmesi için yeterlidir. Bunun dışında, Larisa'da bulunan Buruncuk kalesi M.Ö. İkinci binyıl içerisinde bölgede büyük bir stratejik öneme sahiptir. kazılarda tabakaya bağlı olmaksızın tek bir GH IIIC seramik parçası bulunmuştur. Parça üzerinde antithetik spiral

¹² Mezarın yapımında görülen kesme taş örgü tekniğinin (ashlar masonry), Kıbrıs adasında da yaklaşık M.Ö. 1200'de gelen yeni halklar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Karageorghis, 2002, s. 97, 99, 105; Voskos – Knapp, 2008, s. 665

bezeme (FM 50) bulunmaktadır. (Mee, 1978, s. 132; Özgünel, 1983, s. 709) M.Ö. 12. yüzyıla tarihlenen Larisa'nın Son Tunç Çağı katında ise ele geçen bir skyphos ağız kenarı parçası üzerinde dama tahtası motifi bulunmaktadır. (Hertel, 2007, s. 104, fig. 6)

Antik Phokaia kentinde yapılan kazılarda ise Arkaik Athena Tapınağı'nın dolgusu içinden GH IIIC Erken ve Geç döneme ait seramikler çıkartılmıştır. (Özyiğit, 2006, s. 74-75, Çizim 3) Özellikle IIIC erken döneme tarihlenen skyphoi yoğun olarak ele geçmiştir. (Özyiğit, 2005, s. 44, Çizim 4-5) Bunun dışında ilk yerleşim alanındaki Demirci atölyesinin tabanının altında GH IIIC Orta evreye ait Miken testi ağız parçaları ele geçmiştir. (Özyiğit, 2005, s. 48, Çizim 9) Yine ilk yerleşim alanı içerisinde GH IIIC'ye tarihlenen, banyo teknesi olarak nitelendirilebilecek olan büyük, derin ve geniş kaplar (basin) ele geçmektedir. (Özyiğit, 2005, s. 44, Çizim 7) Bu tip kapların Batı Anadolu'dan Doğu Akdeniz'e kadar uzanan coğrafya boyunca yayılım gösterdiği gözlemlenmiştir. Kıbrıs'ta IIIA evresi ile birlikte görülmeye başlayan kaplar; (Karageorghis, 2000, s. 266-270; 2002, s. 90; Voskos – Knapp, 2008, s. 666) Enkomi, Hala Sultan Tekke, Palaepaphos, Maa-Palaeokastro, Kalavassos-Ayios Dhimitrios, Pyla-Kokkinokremos, Alassa-Palioaverna, Kition ve Kourion-Bamboula yerleşmelerinde ele geçmiştir.¹³ (Karageorghis, 2000, s. 266-270; fig. 13.16, 13.17, 13.18; 2002, s. 90-91; fig. 181)

İzmir körfezinden güneye indiğimizde Batı Anadolu'da GH IIIC dönemi açısından bilgi veren bir başka yerleşme Liman Tepe'dir. GH IIIC evresine tarihlenen yerleşimin 1. yapı katında çok sayıda aynı dönemi içeren seramik ve çoğunluğu dörtgen biçiminde büyük anıtsal yapılar açığa çıkartılmıştır. (H. Erkanal, 2008, s. 97-98) Ortaya çıkartılan birbirine paralel iki yapıdan batıda olanının içinde bir ocak kalıntısı bulunmuştur.¹⁴ (H. Erkanal, 2008, s. 97) Ocak yapısının etrafında ise GH IIIC dönemine tarihlenen Ege tipinde pişirme kapları bulunmuştur.¹⁵ (Mangaloğlu-Votruba, 2011, s. 53, Res. 2b) Bunun dışında yerel üretim bir figürin parçasının bulunması Kıta Yunanistan'dan gelen etkilerin bir kanıtı olmalıdır. (Erkanal-Artzy, 2003, s. 426, res. 7; H. Erkanal, 2008, 98) Zira Kıta Yunanistan'daki benzerleri psi tipi olarak adlandırılan bu figürinler GH IIIB2-IIIC dönemine tarihlenmektedir.¹⁶ Mimari ile bağlantılı ele geçen seramik ve buluntular sebebiyle GH IIIC'

¹³ Söz konusu kireçtaşı ve pişmiş toprak kapların (banyo tekneleri) Geç Kıbrıs IIIA evresinde görülmesi, Karageorghis'e göre adaya gelen yabancı halklar ile ilişkili olmalıdır. Karageorghis, 2000, s. 266.

¹⁴ Ocaklar Kıta Yunanistan'daki Miken saraylarında tipik bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Taylour, 1995, s. 85 vd.

¹⁵ GH IIIC dönemine tarihlenen "Ege tipi" pişirme kapları Kıta Yunanistan'dan, Batı Anadolu ve Kilikya'ya, Kıbrıs'a ve Kenan bölgesine kadar yayılım göstermektedir. French, 1975, s. 54; Killebrew, 1998, s. 158-166; 2000, s. 233-253; Yasur-Landau, 2010, s. 124,130,143,228; Janeway, 2006-2007; 134-136; 2011, s. 161,170.

¹⁶Söz konusu figürin Liman Tepe'de bu tipte ele geçen ikinci buluntudur. Daha önce ele geçen Miken figürini için bkznz. Günel 1998: 25-31.

de Miken etkinliğinin arttığı ve yerli üretim Miken seramiğinin de artış gösterdiği gözükmektedir. (H. Erkanal, 2008, s. 99)

II. Muşili'nin Arzawa seferini içeren belgelerde adı geçen Antik Puranda kenti ile ilişkilendirilen Bademgediği Tepe, (Hawkins, 2006, s.115-116) Miken sarayı sonrası dönemde ilgili bilgi veren Anadolu'daki en önemli merkezlerden biridir. Stratejik açıdan Karabel geçidinin izlenebildiği bir noktada bulunan kent, Hitit sonrası yerleşmenin ardından bir anda büyük göç dalgasının ilk yerleşim yeri haline gelmiştir.¹⁷ GH IIIC evresine tarihlenen II. Katta demografik yapının değiştiğinin en büyük kanıtını GH IIIC erken evreden geç evreye kadar uzanan seramik vermektedir. GH IIIC erken evre ile görülmeye başlayan seramikten daha erken bir evreye tarihlenen seramik bulunmaması (Meriç-Mountjoy, 2002, s. 83) yerleşmenin bölgeye gelen yeni halklar tarafından iskan edildiğinin bir kanıtı olarak yorumlanabilmektedir. (Meriç, 2001, s. 232) Kente GH IIIC başında gelen yeni yerleşimcilerin kentin sur duvarını onararak güçlendirdikleri görülmektedir. (Meriç-Mountjoy, 2002, s. 82)

Bademgediği Tepe'de gerçekleştirilen kazılarda GH IIIC evresinde yerleşmede önemli miktarda el yapımı perdahlı seramiğin ele geçtiği bildirilmektedir. Troya VIIb1 (M.Ö. 1190-1130) katında karşılaşılan bu tip seramikler Bademgediği Tepe'de GH IIIC evresine tarihlenmektedir. (Meriç, 2003, s. 89, fig.10) Kıta Yunanistan'da GH IIIC Erken evre ile birlikte birçok yerleşimde görülmeye başlayan (Rahmstorf, 2011, s. 317-318) ve Troya VIIb1'de karşılaşılan karakteristik özelliği parmak baskı bezeme olan El yapımı perdahlı seramiğin Bademgediği Tepe'de de erken evreye tarihlenmesi muhtemeldir. Seramikleri kullanan balkan kökenli halkların bölgeye gelerek yerleştikleri ya da kısa süreli konaklamanın ardından güneye doğru hareket etmiş oldukları olası gözükmektedir.¹⁸ Hacıgebeş Tepe-Tatarderesi mevkiinde ise Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağına ait bir mezarlık ve yerleşim bulunmuştur. (Ersoy-Koparal, 2009, s. 77) Ana kaya ve toprak içine oyularak yerleştirilmiş pithoslarda el yapımı iki pişmiş toprak kap ile bir adet bronz kama bulunurken, mezarların çevresinde ip baskılı pithos parçaları ele geçmiştir. (Ersoy-Koparal, 2009, s. 77-78, 87; Res. 5-6) Söz konusu parçalara ait bezemeler açıkça Bademgediği Tepe ve Kıbrıs'taki yerleşmelerden tanınmaktadır. Liman Tepe'de ele geçen bazı çömleklerin de el yapımı

¹⁷ Hitit yazılı belgelerine göre, II. Muşili'nin saltanatının 3. yılında gerçekleştirmiş olduğu Arzawa seferi sonucunda, Batı Anadolu halklarından en az 65.000 kişinin esir alındığı ve esirlerden 16.000'inin Puranda'dan Hattuşa'ya götürüldüğü bilinmektedir. Ünal, 2003, s. 34-35. Bryce, söz konusu rakamların doğruluğu halinde Muşili'nin Arzawa krallığını boşaltmış olduğunu belirtmektedir. Bryce, 2003, s. 62

¹⁸ El yapımı perdahlı seramikler, Anadolu'nun dışında daha güneyde ise Kıbrıs adasında ele geçmektedir. Kition, Hala Sultan Tekke, Enkomi ve Maa-Palaeokastro, Pyla-Kokkinokremos yerleşmelerinde M.Ö. 12. yüzyılın ilk yarısında gözlemlenen bu tipteki seramikler yeni halkların Kıbrıs'a gelişi olarak tanımlanmaktadır. Karageorghis, 2002, s. 75, fig. 142; 79, fig. 154; Pilides-Boileau, 2009, s. 113-123; Rahmstorf, 2011, s. 330, fig. 6.

perdahlı seramikler ile benzeştiği belirtilmektedir. (Mangaloğlu-Votrubá 2011, 50.) Batı Anadolu’da bugün için el yapımı perdahlı seramiğin ele geçtiği en güneydeki yerleşim ise Hydas-Bozburun’dur. Geç Tunç Çağı’nın sonunda ilk olarak iskana uğrayan yerleşme, Deniz Kavimleri ile ilişkilendirilmektedir. (Benter, 2010b, s. 659–672) Kilikya bölgesine ise el yapımı seramiğin Kilise Tepe, Tarsus ve Kinet Höyük’te ele geçtiği bilinmektedir. (Gates, baskıda, s.7)

Panaztepe’de ise liman kentte, Geç Tunç Çağı’na tarihlenen V. katın I ve II. tabakaları GH IIIC dönemini içermektedir. Dönemin erken evresi olarak tanımlanan II. tabakada ele geçen seramiklerin Troya VIIa (GH IIIB) ve Troya VIIb erken (GH IIIC Erken) evreye tarihlendikleri bildirilmektedir. (Çınardalı-Karaaslan 2008, s. 64) I. tabakada ise altı odaya sahip dörtgenimsi bir yapı açığa çıkartılmıştır. I. tabakada *in-situ* olarak ele geçen el yapımı seramiklerin Troya VIIb örnekleri ile çağdaş olduğu belirtilir. Yapı evresinin tarihlenmesinin Troya VIIb1’den (GH IIIC Erken) ve VIIb2’ye (GH IIIC Orta-Geç) kadar uzadığı belirtilmektedir. (A. Erkanal - Çınardalı-Karaaslan, 2007, s. 401; Çınardalı-Karaaslan, 2008, s. 63)

Bademgediği Tepe’de GH IIIC dönemine tarihlendirilen II. katta önceki evrelerde görülmeyen bir diğer materyal grubunu ise silindirik-makara ağırlıklar oluşturmaktadır. (Meriç, 2003, s. 90) Bu tip makaraların GH IIIC dönemi boyunca Kıta Yunanistan’dan Kenan bölgesi kıyılarına kadar geniş bir coğrafyaya yayılım gösterdiği gözlemlenmektedir. (Rahmstorf, 2003, s. 398-415; 2005, s. 143-171) Limantepe’de de benzer makaralar I. ve II. Katta görülmektedir.¹⁹ Kilikya bölgesinde Tarsus’ta da Demir Çağı’na tarihlenebileceği önerilmiştir. (Rahmstorf, 2005, s.150) Tel Tayinat yerleşmesine M.Ö. 12 yüzyılda gelen Erken Demir Çağ yerleşmecilerinin de GH IIIC seramikleriyle beraber dokuma alışkanlığının kanıtı olan makara biçimli ağırşaklarını bölgeye getirdiği gözlenir. (Gates, 2010, s. 70) Rahmstorf, el yapımı perdahlı seramikler ile silindirik-makara ağırlıkların Doğu Akdeniz’deki yayılımında dikkat çekici benzerlikler olduğunu belirtmektedir. (Rahmstorf, 2011, s. 320-321,330, fig 6-7)

Batı Anadolu’da GH IIIC evresine ait materyal sağlanan yerleşimler arasında Kadı Kalesi yer almaktadır. (Akdeniz, 2007, 35-70) Miken seramiği Batı Anadolu ve Ege adalarında olduğu gibi yerli ve ithal olarak iki gruba ayrılmaktadır. (Akdeniz, 2007, s. 37) Ele geçen seramiklerin Bademgediği Tepe buluntularıyla ciddi benzerlik taşıdığı (Akdeniz, 2007, s. 56) görülmekle birlikte Tarsus örnekleriyle de yakın benzerliklere sahip olduğu

¹⁹ I. kat için, H. Erkanal, 2008, s. 98; II. kat için, Ö. Tütüncüler, 2004, s. 289, Res. 5b.

gözlemlenmektedir. (Akdeniz, 2007, s. 35-70) Liman Tepe'den söz ederken belirttiğimiz Miken figürinlerine ait bir baş parçası da Kadı Kalesi buluntuları arasındadır. (Akdeniz, 2007, 54, res. 17) GH IIIC evresine tarihlenen bu tip figürinler Anadolu'da Troya ve Miletos'ta da ele geçmiştir.²⁰ (Niemeier, 1998, s. 35-36; Akdeniz, 2007, s. 54) Aydın'ın Çine ovasındaki Çine-Tepecik yerleşmesinde ise yerli seramiklerin çoğunlukta olduğu Geç Tunç Çağı'nın sonuna tarihlenen II. 1b yangın tabakasının ardından II. 1a tabakasında Batı Anadolu seramik geleneğini yansıtan kapların yanında GH IIIC seramiğinin ele geçtiği görülmektedir. (Günel, 2008, s. 135-136; fig. 6, 8 a-b-c; Günel, 2010, s. 25-49)

Miken saraylarının tüm organizasyona hakim ve tekelden idare edilen baskıcı yapısının ortadan kalkması ile Miken saraylarının belirlediği merkezi çömlek evlerinin yerini GH IIIC evresinde her bölgede ayrı ayrı kendi yöresel özelliklerini yansıtan sanatçıların yetiştirdiği ve eserler verdiği çömlek evleri almış olmalıdır. Bölgesel açıdan yerel sanatçılara motivasyon sağlayan bu durum baskıları azaltarak sanatçıların özgürce eserler vermesini sağlamış olmalıdır. Kuzeyde Bademgediği Tepe ve Kuzey Batısında Limantepe ile bağlantılı olarak, güney istikametinde Kadı Kalesi ve Aydın ovası içlerinde Çine-Tepecik ve en güneyde Miletos kentini bir çember içerisinde kabul ettiğimizde bu bölgede GH IIIC başlarında bir çok yerel çömlek evi çalışmış olmalıdır. Batı Anadolu'da Miletos'un da bu üretim merkezlerinin başında geldiğini söylememiz yanlış sayılmaz. Miletos'ta III. Yapı evresinde önemli miktarda GH IIIB-IIIC seramiği ele geçmiştir. Kazılarda Athena Tapınağının güneyinde aynı evreye ait seramik üretilen iki fırın bulunmuştur. (Greaves, 2003, s. 62-63) Bu evrede Miletos'ta üretilen seramiklerin Batı Anadolu'da Müsgebi'ye, (Gödecken, 1988, s. 311-312) Kıta Yunanistan'da Tiryns'e ve Kuzey Suriye'de Ugarit'e ihraç edildiği anlaşılmaktadır. (Greaves, 2003, s. 63) Ugarit kentinde ele geçen birçok GH IIIB-C kraterinin Miletos'tan ithal edildiği belirtilmektedir.²¹ (Courtois, 1973, s. 153-164; Greaves, 2003, s. 62-63)

Ticaretin GH IIIC dönemi boyunca doğu-batı doğrultusunda iki taraflı olduğu söylenebilir. Batı Anadolu ve Ege adaları üretimi Koine seramiklerinin Doğu Akdeniz'e ihrac edilmesi gibi Kıbrıs, Mısır ve Filistin ile ticari aktiviteler bulunduğu dair kanıtlar bulunmaktadır. Kuşkusuz Gelidonya Batığı GH IIIC dönemindeki uluslararası ticaretin tanımlanabilirliği bakımından çok önemli bir keşiftir. III. Ramses'in son yıllarına tarihlenen buluntular sebebiyle Batı ile Doğu arasında gerçekleşen yoğun bir ticaret ağının varlığını

²⁰ Aynı tipte figürinler Kıta Yunanistan ve adalarda, Phylakopi'de tapınak kontekstinde, Perati ve Ialysos'ta ise mezarlarda ele geçmektedir. Yasur-Landau, 2010, s. 134.

²¹ Keza, Tell Kazel'de ele geçen bir kylix üzerindeki analizler Miletos malı olduğunu göstermektedir. Jung 2008, s. 187-188; 2009, s. 79.

simgelemektedir. (Haider, 2011, s. 154) Hammadde olarak bakırın taşındığı geminin Suriye, Kenan ya da Kıbrıs kökenli olduğu düşünülmektedir. (Bass, 2010, s. 801) Söz konusu batık bize ticaret gemilerinin güzergahının GH IIIC dönemi içerisinde Anadolu'nun güney kıyıları boyunca sürdüğünü göstermektedir. Bu güzergah muhakkak Anadolu'yu da etkilemekteydi.

Bunun dışında Panaztepe mezarlığında ele geçen buluntular ticari aktivitelerin Doğu Akdeniz ülkeleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Mısır scarabeleri bunun kanıtıdır. (A. Erkanal, 2008, s. 80) Mezarlıkta CD pithosunda ele geçen bir mühür incelendiğinde ise taştan yapıldığı ve çapa (anchor) şeklinde piramidal üç yüze sahip olduğu gözükmemektedir. (A. Erkanal, 2008, s. 80; 2001, s. 270-271) Filistin bölgesinde tapınaklarda, bulunan küçük çapa biçimli amuletlerden dolayı Bu mühürlerin de Peleset'leri denizlerde tehlikelere karşı koruyan amulet mühürler olabileceği önerilmiştir. (Keel, 1994, s.28-29) Kenan bölgesindeki, Filistin yerleşmelerinde karşılaşılan ve M.Ö. 12-11 yüzyıla tarihlenen bu tipteki mühür örnekleri yolu ile²², söz konusu Panaztepe gömü hediyesinin Filistin kıyılarında M.Ö.10 yüzyıla değin hakim olan Deniz Kavimlerine ait olduğunu söylemek mümkündür. Mühür Panaztepe ile Doğu Akdeniz arasındaki bağlantının önemli bir örneği olarak görülmektedir. (A. Erkanal, 2008, s. 80)

Anadolu'nun güney batısında GH II dönemi ile başlayıp IIIC: 1e'de terk edildiği belirtilen²³ mezarlık yoluyla Müsgebi ve On iki adalar arasında GH IIIA2'den IIIC'ye kadar süren çok yönlü bir alışveriş yaşandığı bilinmektedir. (Özgünel, 1983, s. 733) GH IIIC'nin erken evresi olarak tanımlayabileceğimiz dönem içerisinde ise çok sayıda GH IIIC seramiği ele geçmiştir. (Özgünel, 1996, 129-130,132,134,136-140; Taf.18,5; 21,4; 22,1;24,1) Mezarlıkta tunç eser olarak Kolophon ve Panaztepe örneklerinin tam olarak benzeri olan Siana grubu bıçaklar GH IIIB-IIIC dönemlerine tarihlenmektedir. (Akyurt,1998,s.32) Sub-Miken ve Protogeometrik buluntularının yanı sıra GH IIIC dönemini içeren Çömlekçiköy mezarlığı dışında Asarlık mezarlığı'ndaki bazı gömüler de GH IIIC Geç evreye tarihlenmektedir. (Lemos, 2007, s. 720)

Akdeniz Bölgesinde ise Perge kentinde son yıllarda yapılan kazılarda Geç Bronz Çağı tabanının altındaki dolguda ithal GH IIIC seramikleri bulunmuştur. (Abbasoğlu, 2009, s. 62) Buna ek olarak ise seramiklerin bulunduğu aynı alanın doğu yarısında ise Miken saraylarında görülen pişmiş toprak bir ocak formu ele geçmiştir. Ocak formu aynı zamanda iki tekneye de sahiptir. (Abbasoğlu, 2009, s. 62-63) Hellen Edebi geleneğinde Kahin Mopsos'un kurduğu

²² Keel, 1994, s. 21-35.

²³ Boysal, 1967, s. 25; Akyurt, 1998, s. 33-34.

kentler arasında sayılan Perge'de²⁴ bir Miken ocağının gün ışığına çıkartılması dikkat çekicidir.

Kilikya bölgesinde GH IIIC evresi kendisini yıkım katları ve ele geçen seramik ile tanıtmaktadır. Tarsus'ta Geç Tunç Ila yapılarının yıkımından sonra gelen IIb tabakasında kamu binalarının yıkımının ardından 875 parça yerel üretim GH IIIC seramiği ele geçmiştir. (French, 1975, s. 55-56; Mountjoy, 2005a, s. 84) Kilisetepe'de ise IIc'deki "Stele and East building" in geçirdiği büyük bir yangından sonra gelen IId'de tipik GH IIIC kapları açığa çıkmıştır. (Postgate, 2008, 170-171) Yine Mersin'de Soli kentinde yıkıma dair izlerle karşılaşmıştır. (Yağcı, 2007a, s. 369; 2008, s. 238) Kazılarda yıkım katında GH IIIC seramiği açığa çıkartılmıştır. R. Yağcı'ya göre ağır yangın geçirmiş mekan yeni gelen istilacıların varlığını belirlemektedir. (Yağcı, 2007a, s. 369) Bugünkü Antakya ilinin içerisinde bulunan Kinet Höyük'te kentin 13. yapı katının da bir yangınla yıkıldığı anlaşılmaktadır. (Gates, Early Iron Age., s. 3) 12. katta ise az sayıda GH IIIC seramiği ele geçmektedir. (Gates, 2006, s. 304) Bu dönemde Kilikya'da ele geçen GH IIIC seramiği bölgenin Girit, Kıbrıs, Levant ve Batı Anadolu ile ticari ilişkilerini göstermesi bakımından önemlidir. (Yağcı, 2007b)

Amik ovası'nda gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında en az 18 Erken Demir Çağı yerleşmesinde yerel üretim GH IIIC seramiğinin gözlemlendiği rapor edilmiştir. (Yener vd. 2000, s. 188) Kinet Höyük'ün daha güneyindeki Tell Tayinat yerleşmesinde de çok sayıda GH IIIC seramiği ele geçmiştir. (Janeway, 2006-2007, s. 123-146; 2011, s. 161-171) Bunun dışında Kazanlı (Mee, 1978, s. 131; Lehmann-Sheva, 2007, s. 497-498), Domuztepe (Goldman, 1935, s. 526; 1938, s. 54; Seton-Williams, 1954, s. 154), Dağlıbaz Höyük (Killebrew, 2006-2007, s. 250; Lehmann vd. 2008, s. 187, fig.2), Misis (Lehmann-Sheva, 2008, s. 517) gibi yerleşimler de aynı seramiğin görüldüğü bilinmektedir. Kilikya bölgesinde GH IIIC evresinde karşılaşılan en büyük problem tabaka ile ilişkili mimarinin ele geçmemiş olmasıdır. Bölgede GH IIIC seramiğinin söz konusu evrede yoğun ele geçmesi geniş çaplı bir ticari organizasyon ile açıklanabileceği gibi tahribatlar nedeniyle bölgede kısa süreli iskan edip ayrılmış bir halk grubunu da işaret etmektedir.

Anadolu'nun iç kesimlerinde ise Geç Hellas IIIC dönemi açısından bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Miken saraylarının yıkılması ile değişen ticari aktivitelerin GH IIIC döneminde Batı Anadolu içlerine doğru yayılım gösterdiği görülmekle beraber, Orta Anadolu'da yalnızca Konya-Çumra'da Hatip Kale, Dineksaray ve Meram'daki Zoldura

²⁴ Pekman, 1973, s. 13-16.

(Hatunsaray II) yerleşmeleri söz konusu seramiklerin ele geçtiği yerleşimlerden bazılarıdır. (Bahar-Koçak, 2008, s. 13-14) Fıraktin’de ise yıkım katında ele geçen üzengi kulplu bir testinin GH IIIC1’e tarihlendiği belirtilmektedir. (Özgüç, 1948, 264; Bittel, 1983, s. 31,34; Drews, 1993, s. 11) Kilikya üretimi olduğu sanılan (Vanschoonwinkel, 2006, s. 72) üzengi kulplu kap, ticaretin olasılıkla da zeytinyağı ticaretinin GH IIIC’de Anadolu’da ulaştığı en iç noktalardan birinin kanıtını bizlere sunmaktadır. Orta Anadolu’nun içlerinde ise önceki dönemlerin aksine Miken seramiğine rastlanmamaktadır. Zira daha önceki dönemlerde, Hitit ülkesinin kalbi olan Orta Anadolu’daki Maşat höyük’te GH IIIA2-B dönemine tarihlenen Miken seramik parçaları ele geçmiştir. (Mee, 1978, s. 132)

GH IIIC döneminde Mikenler ile Orta Anadolu arasındaki ticari aktivitelerin kesilmesinin önemli bir nedeni kuşkusuz güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Hattuşa kentinin M.Ö. 12. yüzyılın başlarında, yağmalanıp, yakıldığı anlaşılrken²⁵ Alacahöyük’te de aynı döneme ait kül tabakası ele geçmiştir, Hattuşa’nın güney doğusundaki Hitit kenti olan Alişar’ın da yangınla tahribata uğradığı anlaşılmaktadır. (Drews 1993, s. 8) Anadolu’daki bir başka Tunç çağı merkezi olan Maşathöyük’te de saray yapısının ve son Hitit katındaki evlerin yandığı anlaşılmaktadır. Kazılarda evlerin oda tabanlarında çanak çömlekler bulunması insanların eşyalarını bırakarak evleri terk ettiğini göstermektedir. (Özgüç, 1982, s. 28)

SONUÇ

M.Ö.1190-1130 arası yani bir başka deyişle Geç Hellas IIIC dönemin erken evresi, Batı Anadolu’da Miken saray sonrası etkinliklerinin gözlenmeye başlandığı dönemdir. Bu dönemde Arzava ve Hitit gücünün bölgeden silinmesi ile istikrarsızlaşan Batı Anadolu kıyılarının Mikenlerin etki alanına girdiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Miken etkinliklerindeki göreceli artışın kilit noktası Kıta Yunanistan ve adalardan gelen Miken göçmenler olabileceği gibi Hitit ülkesinin çözülme süreci içerisinde Batı Anadolu’daki siyasi boşluktan yararlanmış Miken tüccarların faaliyetleri ile de açıklanabilmektedir. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın Mikenler, Kıta Yunanistan’daki sarayların yıkımının ardından kendi kültür unsurlarını Batı Anadolu kıyılarına ve kısmen iç bölgelere taşıyarak yerel Anadolu halkları ile yoğun bir etkileşime geçmişler ve kültür alışverişinde bulunmuşlardır.

²⁵ Boğazköy’deki büyük kalenin krali sarayının duvarlarının yıkıldığı gözlemlenmiştir. Barnett, 1975, s. 370.

Panaztepe örneğinde görülen Miken, tholos ve dörtgen mezarlarının yanında pithos gömülerin kullanılması ya da Pitane'deki yerel geleneği temsil eden pithos mezarlarda Octopus üzengi kulplu Miken testisinin²⁶ ele geçmesi gibi karşılıklı aktarımlar yolu ile kültürün birbirine uyarlandığı görülmektedir.²⁷ Hatta Miken seramik sanatçıları Hitit panteonunda tanrıların başlarında bulunan tiarayı dahi GH IIIC kapları üzerinde bir bezeme motifi olarak kullanmışlardır. (Niemeier, 1998, s. 39) GH IIIC erken evrede bir yandan Batı Anadolu'da birçok seramik üretim merkezinin yer aldığı düşünülebilir. Kuşkusuz bu çömlek evlerinin başında Miletos gelmektedir. Zaten GH III boyunca Anadolu'da bir Miken koloni kenti olduğu önerilen Miletos'un GH IIIC içerisinde de etkinliğini kaybetmediği görülmektedir. (Niemeier, 2005, s. 13) Mountjoy'un Aşağı Interface olarak tanımladığı²⁸ ve Ahhiyawa ülkesini içeren bölgede yüksek sayıda GH IIIC seramiğinin ele geçmesi, Miken saray sisteminin çökmesinin ardından bölgede güçlenen yeni bir siyasi gücün örgütlenmesi olarakta nitelendirilebilir bir durumdur. Bu konuda GH IIIC figürlü kaplarında savaş arabası, deniz savaşı ve av sahnelerinden tanıdığımız kalkanlı ve kirpi başlıklı savaşçıların, yeni bir elit sınıfı tanımladığı önerilmektedir. (Yasur-Landau, 2010, s. 155) Kynos, Tiryns, Kos-Seraglio gibi yerleşmelerdeki GH IIIC seramik figürleri üzerinde bu yeni elitler betimlenmektedir. (Yasur-Landau, 2010, fig. 3.25, 3.32, 3.34-36; Mountjoy, 2005b, pl. XCVIII c-f) Batı Anadolu'da ise Bademgediği Tepe kraterinde, gemisi üzerinde savaşan kirpi başlıklı savaşçılar aynı biçimde betimlenmiştir. (Mountjoy, 2005b, s. 425-426, pl. XCVIII c-f)

Bunun dışında Troya VIIa kentinin yıkılması ile birlikte Balkan etkinliklerinin Batı Anadolu kıyılarına ulaştığı Troya, Bademgediği Tepe, Panaztepe, Liman Tepe ve Hydas yerleşmelerinde açığa çıkartılan el yapımı seramikler yolu ile önerilebilir. Balkan kökenli halkların göçleri GH IIIC Orta ve Geç evrede de kesilmemiş olmalıdır. Zira Troya VIIb2'de *buckelkeramik* kullanan halklar, yerleşime mimari tarzlarını da yansıtmışlardır. Kilikya bölgesinde ise durum daha tartışmalıdır. Bölgedeki GH IIIB katlarının birçoğunda tahribat ve yangın izleri bulunmuştur. GH IIIC seramiği önemli miktarda ve yerel üretimdir. Özellikle Tarsus'ta ele geçen yoğun yerel üretim GH IIIC seramiği, serbestleşen ticaretin bir kanıtı olabileceği gibi bölgeye batıdan gelen bir halk grubu ile de ilişkilendirilebilir bir durumdur. Kilikya bölgesindeki durumu karşılaştırmak bakımından Hatay'daki Tell Tayinat yerleşmesinin aynı dönem tabakaları önemli bilgiler sunmaktadır. Yerleşmede Ege tipi

²⁶ Özgünel, 1983, s. 705.

²⁷ Gömü hediyelerinde de Miken ve Anadolu mallarının bir arada ele geçtiği görülür. GH IIIB-IIIC dönemlerine tarihlendirilen Miletos-Değirmentepe oda mezarları içerisinde biri Ege diğer üçü Anadolu-Hitit kökenli dört adet kılıç ele geçmiştir. Niemeier, 1998, s. 39

²⁸ Mountjoy, 1998, s. 33-67.

mutfak kapları, farklı formlardaki GH IIIC seramikleri ve makara ağırlıkların ele geçmesi, yeni bir kültürün bölgedeki etkisi ile açıklanmaktadır. (Janeway, 2006-2007; 2011) Dokuma tezgahlarında kullanılan ağırlıklar ise bir bakıma yerleşik yaşamın kanıtlarından biri olarak kabul edilebilir.

Genel olarak GH IIIC, Anadolu'da kentlerin tahrip edildiği ve güvensizliğin hakim olduğu bir dönem olarak kabul edilebilir. Günümüzden geçmişe değin halkların ve kültürlerin geçiş rotası üzerinde olan Anadolu toprakları da bu dönemde bu göç hareketlerinden fazlasıyla nasibin almış olmalıdır. Medinet Habu tapınağı yazıtlarına göre Anadolu'daki bir çok merkezin (Arzawa-Hitit-Kizzuwatna) yıkıldığı da filolojik bir kanıt olarak karşımızda durmaktadır. (Barnett, 1975; Sanders, 1978) Bu dönemde Anadolu'da siyasi bir belirsizliğin ve çözülmenin olduğu bir gerçektir. Orta Anadolu'nun ıssızlaştığı ve terk edildiği görülmektedir. Güney doğuda ise Kargamış krallığının siyasi birliğini sürdürdüğü²⁹ Batı Anadolu'da Metropolis kentinde ele geçen Hitit-Luvi Hiyeroglifli bir mühür³⁰ ve Kıta Yunanistan'da Perati'de bulunan ve üzerinde Mira ülkesi'nin adı okunabilen bir GH IIIB-C steatit mührü ya da semi bulla yoluyla Batı Anadolu'da siyasi bir gücün GH IIIC'nin başlarında kısa sürede olsa ayakta kaldığı söylenebilir.³¹

²⁹ Hawkins, 1988, s. 99-108; Güterbock, 1992, s. 55.

³⁰ Schachner-Meriç, 2000, s. 85-102.

³¹ Woudhuizen, 2004-2005, s. 165-169.

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu, H. (2009). Perge 2008. *Anmed Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 2009-7, 61-69.
- Akdeniz, E. (2007). Kadikalesi Kazısı Miken Buluntuları. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, IX, 35-70.
- Akyurt, M. (1998). M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, T.T.K, Ankara.
- Barnett, R. D. (1975). The Sea Peoples, in *CAH II/2*, Cambridge, 359-378.
- Bass, G. (2010). Cape Gelidonya Shipwreck, *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean*, Edited by E. Cline, 2010, 797-803.
- Becks, R. (2003). Troia VII: the Transition from the Late Bronze Age to the Early Iron Age, Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions. Yazar/Editör: Fischer, Bettina - H. Genz - E. Jean - K. Köroğlu (eds.), İstanbul.
- Benter, M. (2010a). Milas'taki Pilavtepe Miken oda mezarı. T.T.K., *Belleten* 270, 343-354.
- Benter, M. (2010b). Hydas: Bozburun Yarımadası'nda Müstahkem bir yerleşim yeri (12 levha ile birlikte), T.T.K, *Belleten* 271, 659 – 672.
- Bittel, K. (1983). Die Archäologische Situation in Kleinasien um 1200 vor Christus und während der nachfolgenden vier Jahrhunderte. Griechenland, die Ägäis und die Levante während der “Dark Ages”, Symposium Zwettl, 11-14. Oktober 1980, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 25-46.
- Blegen, C. W. – Boulter, C. G. – Caskey, J. L. – Rawson, M. (1958). *Troy IV Settlements VIIa, VIIb and VIII*, Princeton.
- Boysal, Y. (1967). Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar/New Excavations in Caria, Anadolu/Anatolia, XI, 1-30/31-56.
- Bridges, R. A. (1974). The Mycenaean Tholos Tomb at Kolophon. *Hesperia* 43, 264-266.
- Bryce, T. (1998). *The Kingdom of the Hittites*, Oxford.
- Bryce, T. (2003). History, in *The Luwians*, ed. H. Craig Melchert, Leiden: Brill, 27-127.
- Courtois, J. C. (1973). Sur divers groupes de vases mycéniens en Méditerranée orientale (1250-1150 av. J. C.). in *Mycenaeans in the Eastern Mediterranean*, 138-165.
- Çınardalı-Karaaslan, N. (2008). Panaztepe Liman Kentte Yapılan Son Çalışmalar. *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kùltürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, ed. A.Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara, 57-68.
- Cline, E. (1991). A Possible Hittite Embargo against the Mycenaeans, *Historia* 40, 1991, 1-9.

- Desborough, R. d'A. (1964). *The Last Mycenaeans and Their Successors*, Oxford.
- Doğer, E. (1998). İlk iskanlardan Yunan işgaline kadar Menemen ya da Tarhaniyat Tarihi, İzmir.
- Drews, R. (1993). *The end of the Bronze Age : Changes in Warfare and the catastrophe ca. 1200 BC*, London.
- Erkanal, A. (1992). 1990 Panaztepe Kazısı Sonuçları, *13. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 447-455.
- Erkanal, A. (1993). 1991 Panaztepe Kazısı Sonuçları. *14. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 495-502.
- Erkanal, A. (1994). 1992 Panaztepe Kazısı Sonuçları. *15. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 461-466.
- Erkanal, A. (2001). 1999 Panaztepe Kazısı Sonuçları. *22. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 269-273.
- Erkanal, A. (2004). 2002 Panaztepe Kazısı Sonuçları. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 245-252.
- Erkanal, A. (2008) "The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe", *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, ed. A.Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara, 69-90.
- Erkanal, A. ve Gürler, B. (2003). 2001 yılı Panaztepe Kazıları, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 227-232.
- Erkanal, A. ve Çınardalı-Karaaslan, N. (2007). Panaztepe 2005 yılı Kazıları. *28. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 391-412.
- Erkanal, H. (2008). Geç Tunç Çağı'nda Liman Tepe. *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, ed. A.Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara, 92-100.
- Erkanal, H. ve Artzy (2003). 2001 Liman Tepe Kazıları. *24. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 423-436.
- Ersoy, Y. – Koparal, E. (2009). Urla ve Seferihisar İlçeleri Yüzey Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları, *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. cilt*, 73-90.
- French, E. (1975). A Reassessment of the Mycenaean Pottery at Tarsus. *Anatolian Studies*, 25, 53-75.
- Gür, B. (2012). Tunç Çağı'nı sona erdiren halklar: Deniz Kavimleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- Haider, P. W. (2012). Nomads of Sea and Desert: An Intergrated Approach to Ramesses III's Foreign Policy, in *Ramesses III: The Life and Times of Egypt's Last Hero*, ed. Eric H. Cline and David O'Connor, University of Michigan Press, 151-160.
- Hertel, D. (2007). Der Aiolische Siedlungsraum (Aiolis) Am Übergang Von Der Bronze- Zur Eisenzeit. in *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme. Panionion 26 September-1 Oktober 1999*, eds. G. Bakır, J. Cobet, V. von Graeve, W. D. Niemeier & K. Zimmermann, 97-121.
- Gates, M. H. (2006). Dating the Hittite Levels at Kinet Höyük: A Revised Chronology. in D. Mielke, U.-D. Schoop, J. Seeher (eds.), *Strukturierung und Datierung in der Hethitischen Archäologie. Structuring and Dating in Hittite Archaeology*, Byzas 4, Deutsches Archäologisches Institut, İstanbul, 293-309.
- Gates, M. H. (2010). Potters and Consumers in Cilicia and the Amuq during the 'Age of Transformations' (13th-10th centuries B.C.). in F. Venturi (ed.), *Societies in Transition. Evolutionary Processes in the Northern Levant between Late Bronze Age II and Early Iron Age. Papers Presented on the Occasion of the 20th Anniversary of the New Excavations in Tell Afis, Bologna, 15th November 2007*. *Studi e testi orientali 9, Serie Archeologica 2 Bologna*, 65-81.
- Gates, M. H. (Baskıda). Early Iron Age Newcomers at Kinet Höyük, Eastern Cilicia,” *Proceedings of the University of Haifa/Ben Gurion University 2001 workshop*, “The Philistines and Other 'Sea Peoples.’, 1-28.
- Gates, M. H. (Baskıda). From Late Bronze to Iron Age on Syria's Northwest Frontier: Cilicia and the Amuq. *Proceedings of the University of Pisa 2006 conference, Percorsi de Archeologia Siriana: Celebrando 20 anni di archeologia a Tell Afis*, 1-19.
- Goldman, H. (1935). Preliminary Expedition to Cilicia, 1934, and Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, 1935. *AJA* 39, (4), 526–549.
- Goldman, H. (1938). Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, 1937. *AJA*, 42, 30–54.
- Gödeken, K. B. (1988). A contribution to the early history of Miletus. in *Problems in Greek Prehistory*. Edited by K. A. Wardle and E. B. French, Bristol: Bristol Classical Press, 307–18.
- Greaves, A. M. (2003). *Greaves, Miletos: A history*. London.
- Günel, S. (1998). Liman Tepe’de ele geçen bir Myken Figürin Parçası. *Belleten* 233, (62), 25-31.

- Günel, S. (2008). Çine-Tepecik Kazıları ve Bölge Arkeolojisine Katkıları. Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kùltürleri Üzerine Yeni Araştırmalar, ed. A.Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara, 129-139.
- Günel, S. (2010). Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik. *Anatolian Studies*, 60, 25-49.
- Güterbock, H. G. (1992). Survival of the Hittite Dynasty, The Crisis Years in the Mediterranean World: Transition or Cultural Disintegration?, in W. A. Ward and M. S. Joukowsky (eds.), *The 12th Century B.C: the Crisis Years*, Dubuque, 53-55.
- Hawkins, J. D. (1988). Kuzi-Tesub and the “Great Kings” of Karkamis, *AS* 38, 99-108.
- Hawkins, J. D. (2006) Puranda – Purpur, *Purpurschnecke*. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 115-116.
- Huxley, G. L. (1960). *Achaean and Hittites*, Oxford.
- Hertel, D. (2007). Der Aiolische Siedlungsraum (Aiolis) Am Übergang Von Der Bronze- Zur Eisenzeit, in *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme*. Panionion 26 September-1 Oktober 1999, eds. G. Bakır, J. Cobet, V. von Graeve, W. D. Niemeier & K. Zimmermann, 97-121.
- Janeway, B. (2006-2007). Aegean Contact at Tell Ta’ yinat and Vicinity in the Early Iron Age: Evidence of the Sea Peoples?. *Scripta Mediterranea*, Vol. 27-28, 123-146.
- Janeway, B. (2011). Mycenaean bowls at 12th/11th century BC Tell Tayinat (Amuq Valley). On Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights And Ethnicity In Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions, *An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th – 7th 2010*, Edited by Vassos Karageorghis and Ouraina Kouka, Nicosia, 161-171.
- Jung, R. (2008). Die mykenische Keramik von Tell Kazel (Syrien), *Damaszener Mitteilungen* 15, 2006, 147-218.
- Jung, R. (2009). Pirates of the Aegean. Italy – East Aegean – Cyprus at the End of the Second Millennium BC, in Karageorghis, V. and Kouka, O. (eds), *Cyprus and the East Aegean: Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC. An International Archaeological Symposium held at Pythagoreion, Samos, October 17th – 18th 2008*. Nicosia, 72-93.
- Karageorghis, V. (2000). Cultural Innovations in Cyprus Relating to the Sea Peoples. in E. D. Oren (ed.), *The Sea Peoples and their World: A Reassessment*, Philadelphia, 255-280.
- Karageorghis, V. (2002). Early Cyprus: Crossroads of the Mediterranean, Cyprus.
- Keel, O. (1994). Philistine Anchor Seals, *IEJ* 44, 21-35.

- Killebrew, A. (1998). Mycenaean and Aegean-Style Pottery in Canaan during the 14th–12th Centuries bc., In: Cline, E. and Harris-Cline, D. (eds.) *The Aegean and the Orient in the Second Millennium* (Aegaeum 18), Liège.
- Killebrew, A. (2000). Aegean-Style Early Philistine Pottery in Canaan during the Iron I Age: a Stylistic Analysis of Mycenaean IIIC:1b Pottery and its Associated Wares”, in E. D. Oren (ed.), *The Sea Peoples and their World: A Reassessment*, Philadelphia, 2000, ss. 233-253.
- Killebrew, A. (2006-2007). The Philistines in Context: The Transmission and Appropriation of Mycenaean- Style Culture in the East Aegean, Southeastern Coastal Anatolia and the Levant. *Scripta Mediterranea*, Vol. 27-28, 245-266.
- Lehmann, G. A. (2006). Deniz Kavimlerinin Ortaya Çıkması M.Ö. 14.-12./II. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki İstilacı Güçler, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Bochum, 285-292.
- Lehmann, G. and Sheva, B. (2007). Decorated Pottery Styles in the Northern Levant during the Early Iron Age and their Relationship with Cyprus and the Aegean. in: *Ugarit – Forschungen* 39, 487-550.
- Lehmann, G.- Killebrew, A.- Gates, M. H. (2008). 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3.cilt, 171-188.
- Lemos, I. (2007). The Migrations to the West Coast of Asia Minor: Tradition and Archaeology, *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme*, Panionion - Symposium Güzelçamlı 26. September – 1. Oktober 1999, eds. G. Bakır, J. Cobet, V. von Graeve, W. D. Niemeier&K. Zimmermann, *Milesische Forschungen · Band 5*, Mainz, 713-728.
- Mangaloğlu-Votruba, S. (2011). Liman Tepe'de Geç Hellas III C Dönemi, *Anatolia* 37, 43-73.
- Mee, C. (1978). Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the second millenium b.c. *AS* 28, 121-156.
- Meriç, R. (2001). Metropolis Yakınındaki Hitit Çağdaşı bir Arzava Kenti. *İzmir Kent Kültürü Dergisi* (Journal of City Culture, Special Issue on Archaeology), İzmir, 230-234.
- Meriç, R. (2003). Excavations at Bademgediği Tepe (Puranda) 1999-2002 : A Preliminary Report. *Istanbul Mitteilungen* 53, 79-98.
- Meriç, R. and Mountjoy, P. (2002) Mycenaean Pottery from Bademgediği Tepe(Puranda) in Ionia: A Preliminary Report. *IstMitt* 52, 79-98.
- Mountjoy , P. A. (1998). The East Aegean–West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaeans and the Kingdom of Ahhiyawa. *Anatolian Studies*, 48, 33-67.

- Mountjoy , P. A. (1999). Troia VII Reconsidered, *Studia Troica* 9, 295–346.
- Mountjoy, P.A. (2005a). The Mycenaean Pottery from the 1934-1939 Excavations at Tarsus. Özyar, Aslı - Gunhan Danışman - Hadi Ozbal / Field Seasons 2001-2003 of the Tarsus-Gozlukule Interdisciplinary Research Project, 83-134.
- Mountjoy, P.A. (2005b). Mycenaean Connections with the Near East in LH IIIC: Ships and SeaPeoples. In: Laffineur, R. and Greco, E. (eds.) *Emporia: Aegeans in the Central and EasternMediterranean: Proceedings of the 10th International Aegean Conference. Athens, Italian School of Archaeology, 14–18 April 2004*. Liège, 423-427.
- Mountjoy, P. A. (2006). Mycenaean Pictorial Pottery from Anatolia in the Transitional LH IIIB2-LH IIIC Early and The LH IIIC Phases”, Pictorial pursuits, Figurative painting on Mycenaean and Geometric pottery, papers from two seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001 edited by Eva Rystedt and Berit Wells, Stockholm, 107-121.
- Mylonas, G. (1966). Mycenae and the Mycenaean Age, Princeton University Pres, London.
- Niemeier, W. D. (1998). The Mycenaean in western Anatolia and the problem of the origins of the Sea Peoples. in S. Gitin, A. Mazar, and E. Stern (eds.), *Mediterranean Peoples in Transition: Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE: In Honor of Professor Trude Dothan*, Jerusalem, 17-65.
- Niemeier, W. D. (2005). Minoans, Mycenaean, Hittites and Ionians in Western Asia Minor: New Excavations in Bronze Age Miletus-Millawanda, in Villing, A. ed. *The Greeks in the East*, London, 1-36.
- Özgüç, T. (1948). Excavations at Fırakdin near Develi and Researches in Anti-Taurus Region, *Belleten* 45, 260-267.
- Özgüç, T. (1982). Maşat höyük II, Boğazköy'ün kuzey doğusunda bir Hitit Merkezi, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara.
- Özgünel, C. (1983). Batı Anadolu ve içlerinde Miken etkileri. *Belleten* XLVII, 697-743.
- Özgünel, C. (1987). Selçuk Arkeoloji Müzesinde saklanan Miken Pyxisi ve düşündürdükleri. *Belleten*, 51, 535-547.
- Özgünel, C. (1996). Mykenische Keramik in Anatolien, *Asia Minor Studien* Band 23, Bonn.
- Özkan, T. ve Erkanal H. (1999). Tahtalı barajı kurtarma kazısı, İzmir.
- Özyiğit, Ö. (2005). 2003 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları. 26. Kazı Sonuçları Toplantısı II, 43-50.
- Özyiğit, Ö. (2006). 2004 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları. 27. Kazı Sonuçları Toplantısı II, 73-88.
- Pekman, A. (1973). *Perge Tarihi*, T.T.K., Ankara.

- Pilides, D. and Boileau, M.C. (2011). Revisiting the Handmade Burnished Ware of Cyprus: new analytic results. On Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights And Ethnicity In Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions, *An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th – 7th 2010*, Edited by Vassos Karageorghis and Ouraina Kouka, Nicosia, 113-123.
- Postgate, J. N. (2008). The Chronology of the Iron Age seen from Kilise Tepe”, *Ancient Near Eastern Studies*, vol.45, 166-187.
- Rahmstorf, L. (2003). Clay Spools from Tiryns and Other Contemporary Sites: An Indication of Foreign Influence in LHIIIC?, in: Kyparissi-Apostolika, N. and Papakonstantinou, M. (eds.) *The 2nd International Interdisciplinary Colloquium: The Periphery of the Mycenaean World*. 26–30 September, Lamia 1999, Athens, 397–415.
- Rahmstorf, L. (2005). Ethnicity and Changes in Weaving Technology in Cyprus and the Eastern Mediterranean in the 12th Century bc. In: *Cyprus: Religion and Society: From the Late Bronze Age to the End of the Archaic Period: Proceedings of an International Symposium on Cypriote Archaeology*, Erlangen, 23–24 July 2004. Munster, 143–169.
- Rahmstorf, L. (2011). Handmade pots and crumbling loomweights: Barbarian elements in the eastern Mediterranean in the last quarter of the 2nd millenium BC. On Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights And Ethnicity In Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions, *An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th – 7th 2010*, Edited by Vassos Karageorghis and Ouraina Kouka, Nicosia, 315-330.
- Robbins, M. (2001). *Collapse of the Bronze Age the story of Greece, Troy, Israel, Egypt and the Peoples of the sea*, London.
- Sandars, N. K. (1963). Later Aegean Bronze Swords. *AJA* 67, 117-153.
- Sandars, N. K. (1978). *The Sea peoples: Warriors of the Ancient Mediterranean 1250-1150 B.C.*, Thames&Hudson, London.
- Schachner, A. – Meriç, R. (2000). Ein Stempelsiegel Des Spaten 2. Jahrtausends V. Chr. Aus Metropolis in Ionien, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, XLII/1 – 2000, Roma.
- Seton-Williams, M. V. (1954). Cilician Survey. *Anatolian Studies*, 4, 121-174.
- Singer, I. (1999). A Political History of Ugarit, in: Watson, W.G.E. and Wyatt, N. (eds.), *Handbook of Ugarit Studies*, 603-733.
- Taylour, L. W. (1995). *The Mycenaeans*, Revised edition, London.
- Tütüncüler, Ö. (2004). M.Ö. 2. Bin Liman Tepe Dokümanları. I.-II. Ulusal Arkeolojik Araştırma Sempozyumu, *Anadolu ek dizi no:1*, 287-295.
- Ünal, A. (2003). *Hititler devrinde Anadolu*, Kitap 2, İstanbul.

- Vanschoonwinkel, J. (2006). Mycenaean Expansion, Greek Colonisation an Account of Greek Colonies and other settlements Overseas, Volume One Edited by Gocha R. Tsetskhladze, leiden,Boston, 41-114.
- Voskos, I. and Knapp, B. (2008). Cyprus at the End of the Late Bronze Age: Crisis and Colonization or Continuity and Hybridization. *American Journal of Archaeology* 112, 659-684.
- Woudhuizen, F. C. (2004-2005). Mira: Evidence for Continuity in Western Anatolia during the Transition from the Late Bronze to Early Iron Age, *Talanta, Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society* 36-37, 165-169.
- Yağcı, R. (2007a). Soli (Kilikia)Miken IIIC Kapları. in E. Öztepe, M. Kadioğlu (eds.) *Patronus. Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı*, Homer Kitabevi, İstanbul, 367-376.
- Yağcı, R. (2007b). The Kizzuwatna-Lukka Route in the Eastern Mediterranean Trade of the 2nd Millenium B.C. III. *Uluslararası Likya Sempozyumu: Sempozyum Bildirileri Cilt II*, 883-896.
- Yağcı, R. (2008). Kilikya'da Deniz Kavimleri Sorunu. *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı kültürleri üzerine yeni araştırmalar*, Ankara, 233-240.
- Yasur-Landau, A. (2010). *The Philistines and Aegean Migration at the end of the Bronze Age*, Cambridge.
- Yener, A.- Edens, C.- Harrison, T.- Verstraete, T.- Wilkinson, (2000). T. The Amuq Valley Regional Project 1995-1998. *AJA Vol. 104, (2)*, 163-220.
- Yon, M. (1992). The end of the Kingdom of Ugarit. The Crisis years, in: *The 12th Century B.C. from beyond the Danube to the tigris*, (ed. W.A. Ward, M.S. Joukowsky,) Iowa, 111-122.